

Koen Vossen, *Vrij Vissen in het Vondelpark: kleine politieke partijen in Nederland 1918-1940*. Proefschrift Universiteit van Amsterdam (Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2003) 319 pp. ISBN 90-284-1989-6

Een ieder die ervan droomt een eigen politieke partij op te richten, kan sinds enkele maanden zijn/haar voordeel doen met een nuttig handboek. In het proefschrift *Vissen in het Vondelpark* doet historicus Koen Vossen uit de doeken waarom kleine politieke partijen klein bleven aan de hand van een analyse van de eerste 'splinters' uit de Nederlandse politieke geschiedenis die ontstonden en verdwenen tijdens het Interbellum. Op basis van zijn inventarisatie van gegevens en bronmateriaal van en over alle kleine politieke partijen, stelde Vossen het *Repertorium kleine politieke partijen 1918-1967* samen. Die jaren markeren de periode tussen de eerste Tweede Kamerverkiezingen onder het stelsel van evenredige vertegenwoordiging (dat meer mogelijkheden schiep om een zetel te bemachtigen), en het moment waarop het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen zich systematisch met 'splinters' ging bezighouden. In zijn proefschrift beperkt Vossen zich tot de periode 1918-1940, de tijd waarin het algemeen kiesrecht, de evenredige vertegenwoordiging en het fenomeen van politieke partijen nog jong waren. Het politieke stelsel was tijdens het Interbellum nog niet tot in de puntjes uitgewerkt en Vossen heeft belangstelling voor het stuntelige karakter ervan.

Onder politieke splinters verstaat Vossen het door de uniek lage kiesdrempel grote aantal partijen die tijdens het Interbellum aan de Tweede Kamerverkiezingen meededen – minus de grote partijen van de liberalen, confessionelen en socialisten. Als de 125 partijtjes, lijstjes en verbonden die het resultaat zijn van die reekensom al aandacht kregen in de historiografie, dan was dat vanuit het perspectief van de grote partijen die uiteindelijk toch de macht hielden en het beleid maakten. Maar juist in de tijd dat partijen hun plek nog moesten vinden tussen kiezer en gekozene, kon het gestoei van de grote met de kleine partijen de politieke koers beïnvloeden. Met een analyse van de splinters wil Vossen de aard van de onvrede met de politiek blootleggen, die tijdens het interbellum alomtegenwoordig was maar niet tot stemverschuivingen noch tot instabiele kabinetten leidde.

Vossen ontwierp een slimme categorisering voor de splinters op basis van hun opvatting over wat politiek nu eigenlijk is. De eerste groep kleine partijen beschouwden politiek als een zaak van individuen. Deze visie, die ook onder de liberalen in de negentiende eeuw leefde, verloor terrein aan het perspectief van de ideologische politici die vanaf het begin van de twintigste eeuw hun entree maakten in het parlement en meenden dat zij vertegenwoordigers waren van ideeën die onder het electoraat leefden. De derde categorie vormden de splinters, die vonden dat de politiek specifieke belangen moest behartigen. De revolutionairen ten slotte meenden dat de hele maatschappij aan een of ander beginsel onderworpen moest worden.

Vossen analyseert in vier hoofdstukken steeds een paar kleine partijen die typerend zijn voor hun categorie 'politieke cultuur' en legt uit waarom de splinters klein bleven. Zo leverden de daverende redevoeringen van de liberaal Willem Treub tijdens de campagnetour voor zijn Economische Bond een groot gehoor op, maar stemden de katholieke en protestantse belangstellenden bij de verkiezingen in 1918 toch weer confessioneel. Laakte deze liberale splinter te zeer een ethisch beginsel om kiezers te binden in een tijd van snelle verzuiling, het is een misverstand te denken dat de confessionele en socialistische afsplitsingen van de grote partijen meer electoraal succes hadden doordat ze ideologisch zuiverder waren. De kleine beginselpartijen verschilden

meestal voornamelijk van hun grote broer of zus omdat ze een ander sociaal-economisch programma hadden: daarmee trokken ze dan misschien een minder heterogene achterban, maar ook een aanmerkelijk kleinere.

Evenmin als de liberale en ideologische splinters hadden de kleine belangenpartijen, die opkwamen voor de eisen van specifieke sociale groepen, een grote overlevingskans in de politiek. Met revueshows als verkiezingscampagne en 'ongelikte' kandidaten die de keurige kamerleden schokten, zorgt deze categorie splinters voor de meest kleurrijke analyses. De behandeling van de laatste groep kleine partijen, die een 'radicaal alternatief' bood voor de democratie, gaat aanvankelijk op dezelfde anekdotische voet verder met de bespreking van anarchisten die zich keerden dienstplicht en stemplicht. Zij richtten anti-stemplicht partijtjes op met 'scherts kandidaten' zoals de zwerver Hadjememaar wiens partijprogramma (jajem en bier voor vijf cent en vrij vissen in het vondelpark) hem in 1921 twee zetels opleverde in de Amsterdamse gemeenteraad. Een meer serieuze rivaal voor de grote partijen vormden de fascistten. De Nationaal Socialistische Beweging was korte tijd een aantrekkelijke partij voor hen die een nationale identiteit misten en twijfelden aan de democratie met haar moeizame coalitievorming, versplinterde partijen en trage parlementaire besluitvorming. Maar toen de strakke stijl van de NSB met haar vlaggen en insignes gekopieerd werd door andere partijen, de beweging radicaliseerde en er op basis van anti-NSB sentimenten zowaar een soort nationale eenheid ontstond, verloor ook deze kleine partij veel stemmen.

De rol van kleine politieke partijen in de Nederlandse politieke geschiedenis is gering. Zelfs tijdens de economische crisis van de jaren dertig stemde meer dan 80 procent van de Nederlanders op een van de grote partijen. Waarom hadden de kleine partijen zo weinig succes? De oorzaak moet in de eerste plaats bij de partijen zelf worden gezocht. De excentrieke partijleiders met hun malle programma's boden vaak geen realistische oplossingen voor maatschappelijke problemen. De 'zotte' reputatie van de kleine partij zorgde ervoor dat een nieuwe splinter bij voorbaat weinig serieus genomen werd. De media stonden achter de grote partijen, die dankzij de organisatorische verzuiling hun achterban kon blijven binden. De splinters met hun specifieke sociale aandachtspunten waren als lastige vliegen rond de grote partijen, maar meer dan een vertraging van het democratisch proces (ook zij hadden immers spreektijd) hoefde van hen niet te worden gevreesd. De kleine partijen mochten dan wel aantonen dat de democratie voor de Tweede Wereldoorlog nog als 'ongemakkelijk' werd beleefd; uiteindelijk schraagden ze het politiek bestel.

Het belang van het *Repertorium kleine politieke partijen*, dat een hiaat vult in de Nederlandse politieke geschiedenis, staat in schril contrast met de weinig baanbrekende conclusie van Vossens proefschrift. Niettegenstaande de vernuftige context en de mooie categorisering van partijen besluit Vossen bedwaard dat de kleine partijen van het Interbellum gefröbel in de politieke marge vormden. Maar zijn belangstelling gaat dan ook uit naar de karakters die zich langs de oevers van de politiek opstelden en niet zozeer naar het resultaat van hun pogingen de loop van de rivier met kleine stokjes te veranderen. De splinters en hun oprichters worden in joviale bewoording besproken – Vossen omschrijft de NSB als een 'electorale kruimeldief' – en zijn plezier in hen werkt aanstekelijk. Daardoor vergeef je dat de ene partij wel en de andere niet in het voetlicht komt op basis van vage kwalificaties als 'ernstig te nemen' en 'vrij duurzaam'. De analyse van de NSB in het laatste hoofdstuk echter toont maar al te goed hoe secuur Vossen omgaat met zijn bronnen en hoe hij na een degelijke studie van de uitgebreide historiografie toch in staat was een objectieve, frisse analyse te maken. *Vrij vissen in*

Vondelpark is een aanrader voor liefhebbers van historische anekdotes, voor hen met een serieuze belangstelling voor politieke analyse en voor eenieder die zijn/haar kleine politieke partij niet gelijk een Economische Bond of LPF ten onder wil zien gaan.

Marloes Schoonheim,
Radboud Universiteit Nijmegen

Anneke Linders, *'Frappez, frappez toujours!' N.S. Corry Tendeloo (1897-1956) en het feminisme in haar tijd*. Proefschrift Universiteit Utrecht (Hilversum: Verloren, 2003) 287 pp. ISBN 90-6550-765-5

Dit is een boek dat vanaf de 'Ouverture' tot doorlezen uitnodigt. Secundaire informatie, interviews en gedrukt bronnenmateriaal leiden tot een eerbetoon aan mr. Corry Tendeloo en aan het feminisme zoals dat bij deze strijdende vrouw hoorde. Ondanks de uitgebreide historiografie van het feminisme in Nederland in de eerste helft van de vorige eeuw, is dit een waardevolle studie. Het is vooral een geslaagde biografie. Het feminisme kan als de belangrijkste schakel in het leven van Corry Tendeloo beschouwd worden. De vroegtijdige dood van haar vader en de moeilijkheden die daardoor voor haar moeder te overwinnen waren, vormen een belangrijke oorzaak van de latere inzet van Tendeloo voor de rechten van de vrouw.

Tendeloo had een sterke band met Nederlands-Indië. Zij was in 1896 in Tebing Tinggi geboren als dochter van een hogere bestuursambtenaar. Haar moeder kwam uit een vergelijkbaar milieu, gewend aan de relatieve luxe van het leven van bestuursambtenaren in Nederlands-Indië. Na het overlijden van vader Henri in 1903 aan tyfus, vestigde moeder Tendeloo-Stamm'ler zich blijvend in Nederland. Hier zou zij zich inzetten voor de opvoeding en vooral ook voor een goede opleiding voor haar kinderen. Voor Corry's broer lag een academische opleiding voor de hand, in navolging van vader Henri Tendeloo, die op 4 juli 1895 aan de Universiteit Leiden was gepromoveerd in de rechtswetenschappen en de taal- en letterkunde. Corry zou haar meesterstitel via een omweg bereiken. Uiteindelijk zou zij zich als advocaat in Amsterdam vestigen.

In de zomer van 1928 betrok zij een appartement in het zojuist geopende gebouwencomplex 'Het Nieuwe Huis' aan het Roelof Hartplein. Hier bleef zij 25 jaar wonen. Ze speelde een actieve rol in de coöperatieve woonvereniging. Een actieve rol zag zij ook voor zichzelf weggelegd binnen tal van organisaties met raakvlakken aangaande de ontwikkeling van de rechten voor de vrouw. Daarbij toonde zij over een uitnemend gevoel te beschikken om de door haar gewenste situatie te bereiken door een zeer strategische inzet van haar capaciteiten. Al was ze een feministe *pur sang*, ze verstond als geen ander het *reculer pour mieux sauter*.

Haar actieve leven werd gekenmerkt door de crisistijd in het Interbellum en door de Tweede Wereldoorlog. Na de bevrijding kwam via het noodparlement haar 'doorbraak' naar de actieve politiek. Had zij vóór de Tweede Wereldoorlog zitting in de gemeenteraad van Amsterdam voor de Vrijzinnig-Democratische Bond (VDB), in Den Haag zou zij volksvertegenwoordigster worden voor de in 1946 opgerichte Partij van de Arbeid. Ondanks haar slechte gezondheid bereikte zij hier de nodige wapenfeiten.

Linders brengt treffend naar voren hoe Tendeloo ook in Den Haag een uitgekende weg wist te volgen om uiteindelijk – alle politieke klippen ten spijt – haar ultieme doel te bereiken: gelijke rechten voor vrouwen op alle terreinen, of het nu ging om arbeid,